

čuä'rvvtue'l'lj // puäz3tõövvâd // sķeu'ņneed

ESPEN SOMMER EIDE

Er språkets estetiske sider et argument for å bevare utdøende språk?

Det sies at eskimoene har 100 ord for snø. Daglig gjentas dette argumentet i tekster og samtaler verden over. Problemet er bare at det ikke stemmer. Eskimoene har

språket. Det er et eget samisk språk, forskjellig fra nord-samisk som er det mest kjente og største av de samiske språkene. Og det er et språk som med stor sannsynlighet

čuä'rvvtue'l'lj

716

velvet (antler skin)

sarvitalja (jossa on sarvet mukana)

бархат (о коже на рогах)

ikke 100 (eller et annet tall tilsynelatende tatt ut av luftent) ord for snø. Feilslutningen kommer av at inuittisk har et meget spesielt såkalt polysyntetisk system, hvor de kan legge til en mengde endinger til ordstammene som bestemmer dem ytterligere. De kan for eksempel si¹ «De vandret rundt og samlet opp en masse snøfnugg» kun ved å bruke ett ord. Det er altså mer riktig å si at inuittene har uendelig mange ord for snø, men når det kommer til ordstammene så er det ikke flere enn vi finner på norsk eller andre språk. Likevel er dette en lingvistisk myte som stadig gjentas, særlig i sammenheng med argumenter som skal sementere stereotypier om en folkegruppe. Araberne har 500 ord for kameler, tyskerne har 250 ord for byråkrati, og samene har selvsagt 100 ord for reinsdyr.

Språkminne

I forbindelse med et kunstnerisk utsmykningsoppdrag for Skoltesamisk Museum i Neiden helt øst i Finnmark, har jeg det siste året beskjeftiget meg med det skoltesamiske

vil være utryddet i løpet av de neste par generasjoner. Det fins kanskje 300 personer igjen på finsk side av grensene i dette området som ennå kan snakke skoltesamisk, 10-20 stykker på russisk side og ingen igjen på norsk side. Skoltesamisk er ett av ca. 2500 språk i verden i dag som er utrydningstruet (av ca. 6000 språk totalt). I løpet av en 14 dagers ekspedisjon i 2008 fikk jeg høre hele den skoltesamiske ordboka lest opp for meg av lokale representanter. Målet var å ta opp video og lyd-dokumentasjon av alle skoltesamiske ord, lest av én person per bokstav i alfabetet.

Det ble lagret som et arkiv som skal installeres i museets foajé til åpningen i 2010. Ordene blir lest opp igjen, ett for ett, til besøkende ved museet, i et verk kalt *Språkminne*. Rent fysisk består verket kun av en skjerm og en knapp. På skjermen går en film av den aktuelle språkinformanten som sitter og venter og ser ut i museumsrommet. Når publikum trykker på knappen, blir en av de rundt 6000 filmsnuttene med tilhørende ordbokdata spilt av, og den som trykker må ta stilling til om han eller

Å fjerne ordene fra sin daglige kontekst og sortere dem alfabetisk er som å dele opp en menneskekropp og så sy den sammen igjen.

hun ønsker å huske sitt tildelte ord for ettertiden. Blikket fra informanten gir ordet en aura av noe mystisk eller betydningfullt for den som mottar det. Avhengig av antall besøkende på museet vil språket som totalitet strekke seg ut over tid, som nedfrost tale, i motsetning til hvordan et språk normalt er distribuert, som levende dialog i et rom.

ord til en arbeidskollega på vidda, men må rope en lengre setning på finsk? Kunnskapen og erfaringen er vel ennå der hos den som kan sitt yrke selv om man har måttet lære seg et nytt språk?

Om det ikke fins noen kulturell visdom nedfelt i språket

skammniä't'tel

5871

week of darkness

kaamosviikko

неделя полярной ночи

Kulturell visdom

Stemmer det så at skoltesamene har flere ord i ordboka som omhandler reindrift enn andre språk? Svaret er ja – naturlig nok, da de over lang tid har hatt reindrift som viktigste levevei. Men neste spørsmål er: Hva kan man lese ut av dette? La oss se på et eksempel: «čuä'rvvtue'l'lj» er et ord for den type fløyelsmyke pels som man finner på unge reinsdyrs horn eller gevir. «Tjuærvtuejl»; smak på ordet, si det høyt inni deg. Så vidt jeg vet fins det ikke ett enkelt ord for dette på norsk. Det samme kan sies om «puäz3tõövvâd» som betyr «å forbli reinsdyrløs», eller «sķeu'ņneed» som betyr «å skremme reinsdyr». Men betyr det at skoltesamene dermed besitter en unik kunnskap? Mange lingvister vil hevde det, spesielt de som kjemper for utdøende språk. En av de mange anekdotene i K. David Harrisons bok *When languages die*² omhandler Tofa-folket, reinsdyrsdrivere i Sibir, og hvordan deres spesialiserte reindriftsord nå byttes ut med lange russiske setninger. Harrison ønsker å argumentere for at det er en kulturell kunnskap eller visdom som går tapt. Men er det ikke kun snakk om et effektivitetstap når reinsamen ikke lenger kan rope ett

som ikke lar seg oversette, hva skulle da argumentasjonen være for å bevare språk? Fins det andre steder hvor språk og liv er sammenflettet enn de som fanges inn av det kulturvitenskapelige og lingvistiske kunnskapsfeltet? La oss ta et steg nærmere og se på ordene på nytt fra et estetisk ståsted. Å dele opp i enkeltord slik en ordbok gjør (og også installasjonen på museet) er en fremmedgjørende øvelse. Å fjerne ordene fra sin daglige kontekst og sortere de alfabetisk, er som å dele opp en menneskekropp og så sy den sammen igjen ved å plassere organene og lemmene ved siden av hverandre basert på lignende størrelse eller en annen sekundær kvalitet. Likevel har vi et hemmelig og nært forhold til enkeltord som kanskje kun kommer til syne gjennom slike Frankenstein-øvelser.

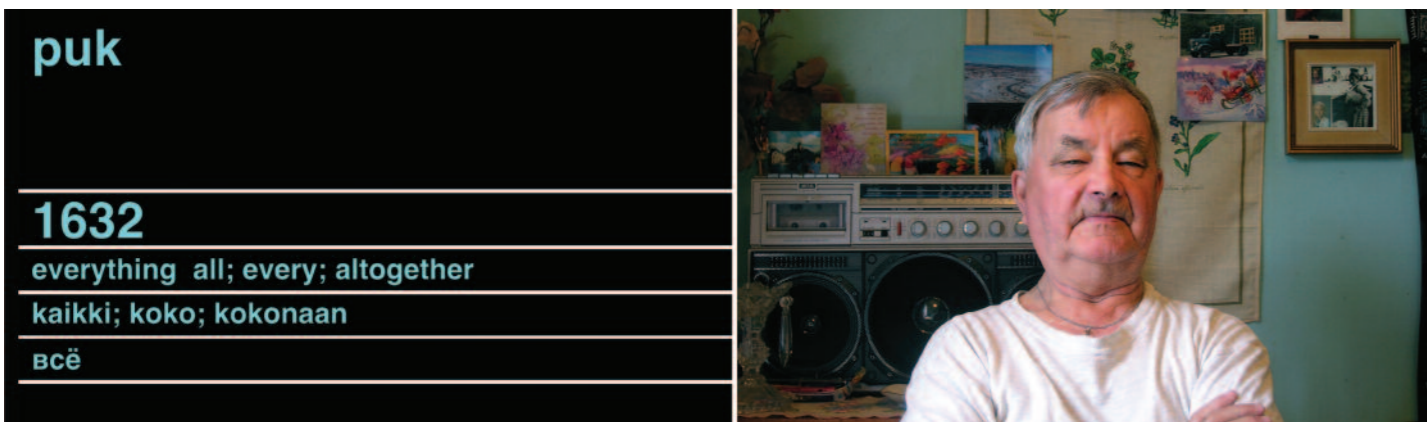
Ordnes ansikt

Wittgenstein snakker om ordenes «ansikt», og at de erfares som «fylt av sin betydning»³. Som for eksempel når man synes et navn passer til personen som bærer det, eller når man snakker om «tingenes rette og egentlige navn». Lytt til ordlyden i ord som «skammepodd»

– mørketid, eller «pââi´buž» – overlegen. Har ikke skammepådd noe mørkt over seg? Eller *paabush* noe litt nesevist over seg? Kanskje ikke, eller kanskje bare dersom man hadde snakket skoltesamisk. Men det at man kan se på ord på denne måten, viser nettopp til et

This is not my language

Kanskje det var en slik misforståelse som ledet til at kvinnen fremfor meg brølte: «You can come to my house, but I will never, ever speak your words!». Hun var en av de potensielle informantene jeg hadde prøvd å

estetisk forhold til ord. Eller et forhold til ords «sekundære betydning», som Wittgenstein ville kalt det. Dette er en bruk av ord som kommer til syne i slike idiosynkratiske diskusjoner. Slike utsagn kan enten treffe deg eller ikke, avhengig av hvilken estetisk dom du feller. Men det kanskje viktigste her er at det kommer tilsyne et kreativt potensial i ordene. Slike sekundære betydninger som kun kan anvendes av en som behersker sitt språk godt, skyter tråder på kryss og tvers i språket og skaper stadig nye, spontane og overskridende koplinger. Det er dette unike potensialet som går tapt når et språk dør. Det kan kanskje sammenlignes med en poet som velger ut ord som «klinger godt sammen», eller «høres riktig ut», for å skape kraft i diktene sine. En skoltesamisk dikter vil her ha helt andre mulige koplinger tilgjengelig enn det en norsk eller engelsk dikter vil ha. Også misforståelser spiller en sentral rolle her. Når man på et sted med mye støy, for eksempel midtsommersaften på *Sevettin Baari* (den legendariske baren i Sevettijärvi), må rope for å bli hørt, kan det fort skje at man hører et annet ord enn det som ble sagt. Dette kan, i visse heldige og mindre heldige tilfeller, lede til at nye diskusjoner eller helt andre idéer oppstår. Det viktige å merke seg her er at misforståelsene på skoltesamisk vil være helt andre enn på finsk eller norsk.

Sekundære betydninger som skyter tråder på kryss og tvers i språket og skaper stadig nye, spontane og overskridende koplinger.

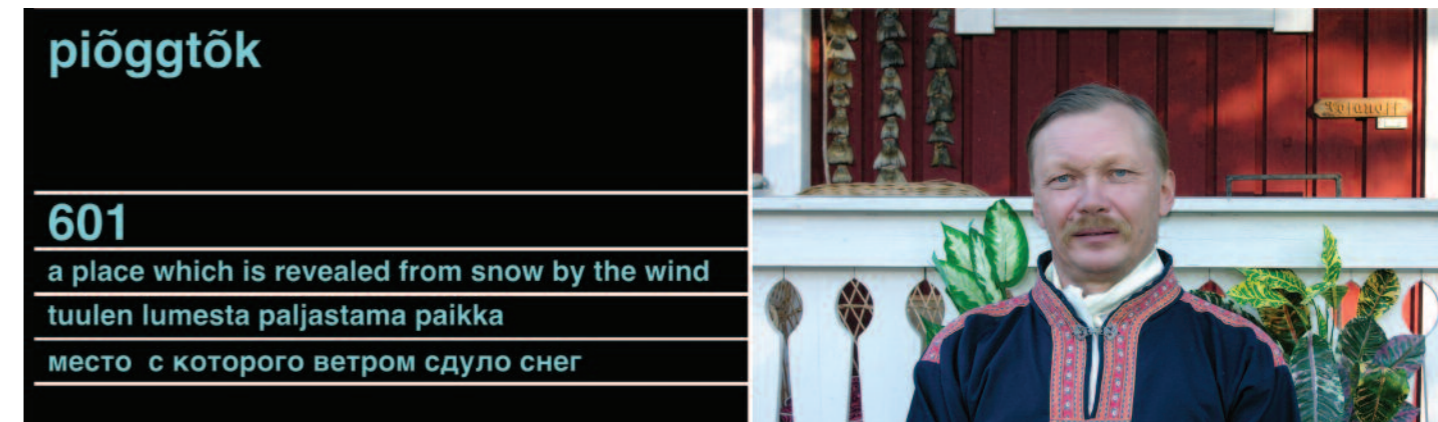
rekruttere til å lese ord. Men samtalen vår på midtsommersfesten brøt plutselig sammen. Det kunne virke som om mitt valg av ordbok som grunnlag for prosjektet var en medvirkende faktor. «This is not my language!» utbrøt hun da hun fikk nyss i det. Uforvarende hadde jeg tatt side i en konflikt om de ulike dialektene som stammer fra de ulike *siidaene* (familier/områder) i skoltekulturen. Men på dette tidspunktet var det for sent å finne ut mer om dette. Hun bare fortsatte å rope at jeg ikke kunne komme her og ta opp språket hennes uten å kunne snakke det selv. Det virket som om hun ville bygge en mur rundt språket sitt for å beskytte det som er igjen.

Reisen gjennom skolteland for å ta opp alle ordene bød på mange interessante møter med folk, og diskusjoner rundt hvilket forhold de har til sitt utdøende språk. Selve opptakssituasjonen var at informanten satt i sine lokale omgivelser med datamaskin og kamera foran seg. Ordene som skulle leses inn kom så opp på dataskjermen, både på skoltesamisk og i finsk oversettelse. Som regel var det de unge som kunne lese flest ord «på kommando» da de har lært skriftspråket på skolen, mens de eldre ofte måtte se på det finske ordet på skjermen og så «gjette» seg til hvilket ord det skoltesamiske skulle være. Dette fordi skriftspråket er en relativt ny oppfinnelse som de eldre aldri har hatt et forhold til. Det ble

etter hvert klart at splittelsen mellom de unge og de gamle stakk enda dypere. Selv om ungene har lært språket på skolen, snakkes det kun finsk mellom de forskjellige generasjonene i de fleste hjem. Årsakene til dette er mange og komplekse, men det er et sikkert tegn på at et

bokstavers mystiske former og plutselige korrespondanser mellom ordbilder må gjenoppdages. Den som vander i restene av et utdøende språk blir en bibliotekar for et slikt magisk arkiv.

Nettopp reduksjonen til barnespråk kan være en

språk ikke lenger kan reddes når denne situasjonen oppstår. De yngste (6-7 år gamle) er barometre som raskt plukker opp at et språk er falt i «unåde» og dermed slutter å anvende det. De voksne følger så de unges eksempel.

Barnespråk og ruinerfaring

Jo lenger sørøst i det skoltesamiske området i Finland jeg reiste, desto verre ble kvaliteten på opptakene. I Mustala besøkte jeg 83 år gamle Grigori Gauriloff. Han kunne fortelle at når han en sjelden gang forsøkte å snakke skoltesamisk med sine gamle venner og familie, opplevde han det som om samtalen foregikk «på et barnespråk». I tillegg til et redusert vokabular, kan dette beskrives som å miste ordenes sekundære betydning, eller deres estetisk-ekspressive side. Hvordan arter det seg å miste ordenes ansikter eller sjel på denne måten? På et vis dreier det seg ikke om å miste denne betydningen helt, det er mer som å være omgitt av fremmede ansikter som stirrer gjennom en eller bare passerer forbi. For man vet at ordet en gang hadde sjel, man husker såpass, men man ser den bare ikke lenger. Så ordet har en forstørret leksikal betydning, omtrent som i en barnebok med stor skrift, men samtidig har det ansiktet til en slektning man ikke lenger greier å plassere på slektstreet. Alt er imidlertid ikke tapt. En slik situasjon kan også være opphav til ruinerfaringer hvis man åpner seg for det. Det onomatopoetiske, det alfabetiske, det mimetiske kommer til syne. Individuelle

måte å få frem de estetiske kvalitetene i et språk, og kanskje være en nøkkel til å se hva som går tapt. Walter Benjamin beskriver i et tankebilde fra 1933⁴ en barnelek hvor ord som ikke har noen sammenheng skal kjedes sammen til en fortelling på en meningsfull måte uten å endre rekkefølgen: «Pretzel, Feather, Pause, Lament, Clowning»⁵. Barn, sier Benjamin, ser på ord som hulesystemer hvor de merkeligste korridorer knytter dem sammen. Benjamin sammenligner fortellingen som kommer ut av en sånn lek med religiøse tekster, og gir til slutt et eksempel på hvordan et barn knyttet sammen ordene: «Time sweeps through nature like a pretzel. The feather paints the landscape, and if a pause ensues, it is filled with rain. No lament is heard, for there is no clowning around.»⁶

¹ Her og i det følgende støtter jeg meg på bloggen languagelog.com sin årelange dekning av saken.

² Harrison, K. David: *When Languages Die*. Oxford University Press 2007.

³ Wittgenstein, Ludwig: «Bemerkungen über die Philosophie der Psychologie», §1061 sitert fra Bøyum, Steinar: *Aspekter og ansikter*. Filosofisk Institutt, UiB 2000, s. 115.

⁴ Benjamin, Walter: «Thought figures», i: *Selected writings Vol 2. part 2*, Harvard University Press 2005, s. 727.

⁵ *ibid.*

⁶ *ibid.*